

(אברהם גליץ)

חב"ד בליטא

התפשטות תורת יודרכי החסידות בדורנו אינה קשורה כלל לגבולות גיאוגרפיים. החסידות חיה ותוססת בכל נקודת ישוב של יהודים בקצוי תבל. יתר על כן: במקומות רבים משמשת תנועת החסידות כנציגה היחידה של היהדות במקום, ו"אכמ"ל.

לא זו אף זו: גם החלוקה ה"שטבית" בעמנו, לפי ארצות מוצא, אינה מהווה מכשול בהתפשטות החסידות. החסידות מקיפה כיום הוה חלקים נכבדים מכל שבטי ישראל במזרח ובמערב, וה' דברים ידועים.

ברם, בעבר הלא-כ"ך קרוב היה ידוע שה' חסידות התפשטה לתחומי כיבוש מוסומים ומוגדרים: לא היתה ידועה, למשל, תופעה של חסיד יוצא יימן או מרוקן וכן של חסיד יוצא גרמניה. גם בין זרמי החסידות היתה קיימת, כביכול, חלוקה גיאוגרפית, ולדוגמא: חסיד חב"ד יליד הונגריה היתה תופעה נדירה, וכ"ר (כאמור) שטשש היום לגמרי גבולות אלו, וזה כנראה מ' סימני ההתקדמות לטוואר השלמה.

הכירו אה' בהתאם ל"חלוקה" הגאוגרפית — היה מקובל לחשוב, במקומות ובתווים שלא הכירו את ה' מציאות בשטח זה, שבמדינת ליטא לא היתה כל דריסת רגל לחסידות. כך שיש, במדינות שונות במזרח אירופה, הכינוי "ליטבס" כשם גנרלי מתנגד לחסידות.

כל עוד היתה קביעה זו נחלתם של אנשים תמימים, שאין להם כל סיבה לדעת את המציאות בשטח זה לאשרורה, לא היה בכך כלום. אך שונים פני הדברים כשאנשים המתיימרים להיות חסידים היסטוריים מעלים מסקנות מסולפות חלקי, ובייחוד של מחקר מדעי.

אלו היו מסתפקים בקביעת "עובדות" מסולפות בלבד — לא היה נזק גם בכך (פרט לחסיד של סילוק ההיסטוריה) — שווא, לדאובן לך מן ה' עיונות ש"חוקרים" רשים בעקבותיהם, אך כאשר הם מתפלגלים בגורמים" — מציאות" זו ו' מניעים למסקנות פעולות להיות להן השלכות לגבי הנהגה — ראויים הם שישלשו למיסופיהו.

בספר "יהדות ליטא" (1) חוזרת כמה וכמה פע' מים (2) הקביעה המסולפת לפיה כאילו לא הצליחה החסידות לחזור לליטא. כאמור לא היה נזק ישיר בקביעה זו — אילו אגב פלפול בגורמים" הדבר — לא היה מגיע חלק מה"חוקרים" למסקנה כי

המעצור היה הלמדנות הליטאית (3) על האבסורד שבמסקנה זו למותר לעמוד לפני אנשים בעלי דעת, ואפשר להיווכח באפסותה רק על יסוד של עובדות היסטוריות מפורסמות: 1. מקומות התפשטות החסידות בתחלת תופעה — גליציה ורייטין — היו מקומות תורה מפורסמים, והלמדנות שבהם לא שימשה מחסום להתפשטות החסידות (4). 2. ליטא (במובן המצומצם) לא שימשה אז מקום תורה במידה מיוחדת (5). 3. תלמידי הבש"ט והמגיד ממעזריש היו גדולי תורה, וחלק נכבד מהם שימש, עוד בטרם התיקרו לחסידות, ברבנות בקהלות חשובות (6). יתר על כן: עיקר פעולת הפצת רעיונות החסידות הצטמצם, בארשיית יסודה, בחוגי בני תורה, בהם התבטאה הצלחת התפשטות החסידות (7).

ורכיו רכיו וה' ה' 1. למסקנה הפוכה לגמרי ומזוהה ביותר מגיע נותב המאמר, מרכזי התורה (עמ' 185 ו' הלאה). לדעתו זוהי ירידה עצומה בלימוד ה' תורה בליטא בשנים קדמי' ושלאתורה (כלומר) עוד לפני שהחסידות החלה להתפשט אף ב' סביבת מקום מגורי הבש"ט, וזה גם ב' סביבות דחוקות יותר (דוקא בגלל השפעת החסידות... שבגללה גיע המצב עד לייך כך שעתיד קיומן בכלל של ישיבות ייבחנו מן הכל). אלא שבמאמר זה נסתרת מסקנתו מנייה וידי, ודי בקצט הבט לדוגמא (עמ' 187): תנועה זו לא הצליחה לחזור לפעלי ליטא ה' עקריה, וילנה קובנה, וחלק מפל' סובלץ, אבא א' ישיבות בזמן ההוא לא היו בפלכים הללו...

4. ראה "אבות החסידות" (ההתמים, חוברת ד') פרקים כ—כ"א והלאה, פרק כז. כן ראה "דור דעה" (קמלה), חלק א', עמ' כז.

5. ראה בספר "יהדות ליטא" — הציטוטים בעמ' 63 (ואשר לפירוט החיובי שבטעמו הניח 1901) ממנו את השייך לרייטין (1) — השנה עם אותו דור דעה" באשכנז ובפולין הגדול ופולין קטן כפי שמשתקף בכל ספרי ההיסטוריה) ובטעמו 186—187 (הציטוטים 1), אך אפשר לזכור על המאמר "ספרות הלכה" ("יהדות ליטא", 247—267) ונחשוות את הספרות ה' הלכתית שהופיעה בליטא בתקופת תיקון-תקיע' ביחס לתקופות קודמות ומאוחרות: ספר אחד בלבד!

6. ראה בהרחבה מאמרו של הגרש"י זיין ב' ספר הבש"ט, ירושלים תשי"ב, עמ' כז—לז.

7. ראה "אבות החסידות" (סמס) סוף פרק מ' פרק ב' ופרק י' ("התמים" חוברת ב). כן ראה מכתב הרמ"ק הרש"ם מייסדס לחכמי וילנא (נדפס בג'ת דב"י, חלק א', פרק י', מכתב ב"י): הם (חסידים מועד והשכל) וכ"ר לא ראו פני ודחיתם בשתי ידים, אבל תופסי תורה הם יעצונו ולמדתיים חכמה לחימין ומנועא לידעי בינה.

ברם, כל עיקר של עצם הקביעה, שכאילו לא חזרה החסידות לליטא, בטעות או בסילוף יסודי בליטא, כבשאר מדינות מזרח אירופה, נתקנה, אמנם, החסידות בהתנגדות של גדולים וטובים, שלא הכירו את השיטה ה"חדשה" אך בליטא, כבשאר מדינות מזרח אירופה, הצליחה החסידות למרות הכל להקלט ולהפוך לחלק המוגנים עם זאת, יש להודות, לא הצליחה החסידות ל' היות לחלק הכלל בליטא (כפי שהיתה במדינות אחרות באירופה). הסיבה לכך היא משום שהתנגדות בולטת היתה חריפה יותר, על גורמי הבדל חריפות קהתנגדות) דיבור בסוף המאמר, עפ"י מקורות זמנים בחקר ההיסטוריה.

לא יהיה אולי מיותר להקדים כאן שמחקרנו יקרה את ליטא במובנה המצומצם (מבחינה ה' חלוקה ה"שטבית" בישראל, הכוללת את פלכי וילנא וזימלין, קובנא וסביבותיה. מבחינת שונות (בהתאם לחלוקות גיאוגרפיות — מדיניות ב' חסידות) ישנם מובנים רחבים יותר לליטא, אך לפי מובנים אלה — לא העניי שום "חוקר" שומר החסידות לא חזרה לליטא" (כך ידוע הרי שאדומ"ר חוקן כונה בפי רבו המגיד מ' עזריש וזכריו בשם "דער ליטבס"). בכלכי רוסיה הלכנה מצד אחד וגורונו והסיבה מצד שני (ופלכי פולסיה כלה) — היו תמיד, כ' מפורסם, חיים חסידיים תוססים. פטורים אנו, איפוא, מלהוכיח את חזירת החסידות לסביבות אלו.

ייומו של מחקר זה הוא ר' אברהם ליטון, איש כפר חב"ד, יליד פונובין. ליטון זוכר מילדותו את החסידות התוססת בעיר מולדתו, וסביבתה, ובהיווכחו במגמתם של "חוקרים" להתכחש לה גיסה להעמיד על האמת במכתבי עדות, אך ללא הועיל. עתה, עם השמועה על ייסודו של מפעל הנצחה חרדי ליהדות ליטא — רצוי להעלות על הכתב פרטים שונים, המשקפים, במידה מצומצמת ביותר, את פעילותה של החסידות בליטא. תקוותנו שפרטים אלו ישמשו גר לחוקרים חזר ריים (המעוניינים בודאי בגילוי המציאות האמיתית) שיתללו להרחיב היקפה ולברר פרטים נוספים על החסידות בליטא, ובכל אופן — לא יתעלמו מן המציאות.

על החסידות בליטא בתקופת ייסודה לא ידועים לנו פרטים רבים. אך העובדה שכבר בשנות הקיץ

8. ראה בהרחבה על חסידות פולסיה בספר "החסידים הליטאית", ירושלים תשכ"א.

(1) כך איתל אביי תשי"ז.

(2) לדוגמא: שטוים 17—19, 187, 320 (ובהמשך המאמר), 337—345 ועוד.

גילו ראשי קהל וילנא (יחד עם ראשי סלוצק ושקלוב וכו') ראהגה מהתפשטות החסידות — מכוחה שכרז א חדרה החסידות, בין השאה, לזינא ובמדה מעוררת רושם.

מסורת חסידית חב"ד בילטא מספרת (על ה' חסיד הדיוור ר' מיכאל אופצקער, מחסידיו אדמו"ר הוקן ¹¹), שבהגיע עת הסתלקותו בחר לו את הכפר שוויק, שליף פונוביץ, במקום מנוחתו באומרו שבהשגשג ביקר במקום זה לפני התגלו' חו. הרי שכבר בשחר ימיה של החסידות תקעה יחד בילטא ¹².

ממכתיו הפלמטר שיצאו נגד החסידות בשנת תקל"ב מתברר שאו היה כבר קיים מניין תפלה חסיד בילטא, ושעל ראשי החסידות בילטא כבר נגמו מדורג' העיר ¹³.

בין נבכדי העליה החסידית לאה"ק שבראשות ההר"ק רמ"מ מויטבסק אנו מוצאים את ר' שלמה זלמן הכהן מוילנא ¹⁴.

אלו הם הפרטים הידועים לנו על פעילות ה' חסידות בילטא לפני בקלת נישואת החסידות ב' ילסא ע"י אדמו"ר הוקן (בשנת תקל"א). הפעילות העיקרית להתחרות החסידות לזילנא ולחלק הצפוני של ליטא הגדולה בכלל והחלה בהצליחה ע"י אדמו"ר הוקן, בקרקע חסידות חב"ד יחד ב' "ליטא" שאנו נזים בה. על זרמים חסידים אחרים בחבל ארץ זה אין כמעט כל ידיעות ¹⁵.

למעשה החלה חסידות חב"ד להתפשט בילטא — כשם שהחלה להתפשט ביתר מדינות רוסיה — עוד לפני שאדמו"ר הוקן נתמנה לנשיא החסידות הכללית בליטא הגדולה. כבר בשנת תקל"ב ביקר בילטא הגאון ר' יוסף כ"לבי משקלוב. מגדולי תלמידי אדמו"ר הוקן ¹⁶, ועשה שם נפשות ל' אדמו"ר הוקן ולחורו ¹⁷.

בין השנים תקל"ג—תקל"ו, בהן ביקר אדמו"ר הוקן במקומות שונים לשם הפצת תורת החסידות, שהם כששה שבועות בילטא ורכש לו תלמידים רבים מבין המלינים ¹⁸.

בשנת תקל"ה כבר הייתה חבורה פעילה של חסיד חב"ד בעיר שוינצאן שליד וילנא ¹⁹. ר' ביניהם הגאון החסיד ר' מיכאל אופצקער. חסי

דים אלו הצליחו בשנים מועטות להפוך שורה שלמה של כפרים ואחוזות, בהם גרו יהודים, ל' מבצרים תנועת החסידות בתוככי פלך וילנא.

בשנת תקל"ו ביקרו שוב הרה"ק רמ"מ מויטב' סק אדמו"ר הוקן בילטא. לשם השכנת שלום, וגדולי וילנא ושהגדול לסייע להם בהשגת מטרותם אך הדבר לא יצא אל הפועל בגלל סירוב ה' גר"א ²⁰. מובן שביקורים אלו, בילטא הנתה ששררה בהן החוגים התורניים והביאו חיווק רב להצלחת התעמולה החסידית בילטא ובסביבתה ²¹.

יודע גם ביקור נוסף של אדמו"ר הוקן ב' וילנא — בשנת תקמ"א: באותה הודמנות התקרב אל חב"ד הגאון החסיד המפורסם ר' משה וילנקר. היה זה כאשר הרצה ספקותיו בלמודים לפני אדמו"ר הוקן ואדמו"ר הוקן פתר לו את כל שאלותיו ²². ר' משה נסע אה"כ לליאנא ונמנה על ידיו המטולה בין תלמידי אדמו"ר הוקן.

באותה שנה — שנת תקמ"א הייתה כבר עדת החסידים בילטא והסביבה בשיא של פריחה, לאחר הצטרפות גבורת והולכת של לומדי תורה וסתר יהודים. עדת החסידים בילטא עצמה מנתה צבור גדול שהיו לו ארבעה בתי כנסת, ישיבה וכתות למדור ליהודים וגורם. בראש העדה כבר עמדו אז האריות שכתבורה: הגאון ר' ברוך מרכ"י מבורסקי, חתנו של רבי שמואל, ראש האחרון של וילנא ²³. ר' חסיד המפורסם ר' משה וילנקר, "גאון דק"ק וילנא", שהיה תחלה מתלמידי ה' גר"א ²⁴. חסיד המפורסם ר' מאיר רפאלס, ששימש בתקופות מסוימות פרנס הקהל של וילנא ²⁵. גם שווינצאן התרחבה העדה החב"דית ומנתה כבר למעלה מהמשים איש ²⁶.

לאור הצלחתה הגדולה של החסידות בכל רחבי ליטא הגדולה — התלקחה שוב המלחמה שהגיעה לשיא בשנים תקס"ו ותקס"א במאסרו של אדמו"ר הוקן, ברם, החסידות עצמה חיל, למרות הכל, והולכה והתרחבה. בשנת תקמ"ג, כתוצאה מ' צמצוני הגדול של אדמו"ר הוקן ב"ריוח מינסק" הדיעו ²⁷, בה השתתפו גאוני המתנגדים גם מ' וילנא — הצטרפו לתנועת חב"ד כ-400 למדנים מפורסמים מלמדני וילנא.

על ויכוח נוסף של אדמו"ר הוקן עם גדולי המתנגדים ידוע משנות תקמ"א—תקמ"ג בעיר שווינצאן ²⁸.

כשנים אלו שחל אדמו"ר הוקן ארכים מבחירי

תלמידיו הגאונים לביקורים של מספר חדשים לשיכוב ליטא לשם עשיית נפשות לתורת החסיד דות. שליחי וילנא והסביבה החזירו מאד בשלי חורם, ולבקשתם החליט אדמו"ר הוקן לערוך בהחליטה שנת תקמ"ו ביקור בן שבועיים שבוין ציאן. ביקור זה הצליח במדה בכירה שאינה ניתנת לתיאור, ונוספו מאות חסידים — בכללם עצרות גאוני תורה מפורסמים ²⁹.

התפתחות המפעיה, אות להתרבות חסיד חב"ד בילטא בכמות ובאיכות, חלה בבחירתו ל' "קהל" בשנת תק"ן כאשר נבחרו שני חסידים ל' פרוסיס. בשנת תקנ"ב כבר נבחרו ארבעה פרנ' סים ³⁰. את משמעות העובדה אפשר להבין מתוך כשיכות בחירה ל"קהל" (כלומר: זכות בוחר) היה רק לבצע תואר "מורנו" או "הב"ר ³¹.

בשנת תקנ"ו כבר הצליחו החסידים בכך שנבחרו מביתנים ששה חברים ל"קהל" ³². כלומר: המשים אחוז (מספר חברי הקהל"ה היה ששנים עשר).

על התפשטות החסידות בפלך קובנה בקנה מדה גדול ידוע לתלמידים משנת תקנ"ו (נזכר בוחר) התפשטות הגדולה בילטא והגליל, כנראה ל' אותה תקופה (ואולי עוד לתקופה מוקדמת יותר) של יליסא את תחלת פעילות חב"ד העיירה ה' מפורסמת אליה בליל וילנא, כאשר, לפי מסורת זקני העיירה ³³, שלשים משפחות הקימו לעצמם ביכנים מיוחד בנוסח חב"ד.

בשנת תקנ"ו החריפה שוב מחלוקת המתנגדים כאשר מחקריהם ריב (מבין ה"משכילים" ³⁴) ה' עידו בפני הגר"א שהחסידים מפציצים ממועות שחור בו מן ההתנגדות לחסידות והגר"א פיר' סם הודיע בה חזר בהרגשה חריפה על דעתו ב' נידון. ביניהם יצא לאור הדפוס ספר הגניא (כ' כסלו תקנ"ו), ובר שהבא מצד אחד לזכירת נפשות נוספות לחסידות, וגם ליד כך שרבים מגדולי המתנגדים משכו יריהם מן המחלוקת (בראש אלה עמד הגרי"ח מוולוז'ין ³⁵). מצד שני הביא הדבר להחרפת המחלוקת שהגיעה לשיאה — לאחור תחלוקת הגר"א — עם ה' להשנה ל' אדמו"ר הוקן ומאסרו בשנת תקנ"ט על מדת התפשטות החסידות בילטא בשנה זו תעיד העובדה שכאונת עז נאסרו גם 22 מ' ראשי החסידים בילטא וסביבותיה ³⁶. דבר ה' מופיה, כמובן, על קיומה של תנועה המזינה. על אותה תקופה שכמהחלוקת הייתה בשיאה ידוע על הצטרפות ר' זאב וילנקר מוילנא (אחוי של ר"מ וילנקר, לעיל) לעדת החסידים ³⁷. על ר' שפעון חיים "מהבארכים המצוינים בין תלמידי הגר"א" שהתקרב לחסידות וקליטתו ב' רבים להפצת תורת החסידות ³⁸, על הצלחתה של תנועת חב"ד בעיר אוולא פלך וילנא ³⁹. בה היו תרבה חסידים.

ראה סם ברחובא. (28)

וילנא בתקופת הגאון" עם 24. (29)

שם, עם 9. (30)

רשימת. שמעון הכופר". (31)

שם. (32)

ספר "אליה", ישראל תשכ"ב, עם 149. (33)

ראה בטוב המחקר. (34)

ראה רשימת. שמעון הכופר", וראה להלן עוד על יחסו של הגרי"ח מוולוז'ין לחב"ד. (35)

וילנא בתקופת הגאון" עם 32. (36)

החסינים, וזכורת ה' עמוד ח', ושם, עמוד צג. (37)

שם, עם צג. (38)

שם. (39)

ראה הערה 13. (9)

מפ"ר אגרות ליוסן. (10)

ראה עליו "החסינים" חוברת שניה, עם ע"ה— (11)

על ספר יחזקיהו קי"ת ש"ס עם 91. (12)

ב"החסינים" חוברת ו' (ניסן תרצ"ז) מופיע מאמר חיד"ת הדבר נימטין משוויק. (13)

ראה היסטוריה בספרים שונים ובכללם "וילנא ובהקפות הגאון", ויזשליס תש"ב, עם 22. (14)

ראה "אגרות בעל התניא" עמודים כח, לו, ובטעם קסא הערה 7. (15)

בספר "החסידות לכוניצ" בילטא בתקופת מסר קיום ב"התפלה לכוניצ" בילטא בתקופת מסר ימ, ועל ב"התפלה לחסיד קלודנא בילטא בתקופת אחרת, מאוזזרת יותר. ראה שם עם 113 ועמ' 126. (16)

ראה אגרות "לקוטי דיבורים" עם 470 ו' הלאה, שם רבי"ר, חלק א' עם 142, ועוד. (17)

ראה רשימת "שמעון הכופר" לזכ"ק אדמו"ר מוה"ר צ"ע. (18)

החסידים" חוברת שניה, עם נ' יש נגלים לזכ"ק אדמו"ר הוקן ביקר גם בשנת תקל"ב בילטא, ועל ע"ם הרה"ק הרמ"מ מויטבסק, כי להחיותם עם הגר"א ואכ"מ. (19)

ראה מפורסם "ביקור שיטאני" עם 9, וכן ברשימת "שמעון הכופר" הנ"ל. (20)

ראה מכתב הרמ"מ מויטבסק ב"בית רבי", עם 40, ומכתב אדמו"ר הוקן שם עם 40. (21)

"החסינים" חוברת ששית עם 11. (22)

ראה אודותיו בקונטרס "ביקור שיטאני" עם 11, "בית רבי", חלק א' דף ע. תולדותיו, עם 229. (23)

ויזשליס, "ויזשליס תרפ"ט, כדן ג' עם 229. (24)

ראה אודותיו: "בית רבי", חלק א' עם 72, דף ע, דף ע. (25)

"אגרות בעל התניא" עם ע. (26)

ראה אודותיו: "בית רבי", דף ע. "אגרות בעל התניא" עם ע. (27)

בשל התניא" עם ע. (28)

כן עפ"י יסמיתים שנתגלו — ב"וילנא ב' תקופת הגאון", עם 25 והלאה. (29)

ראה ברשימת "שמעון הכופר" בפרוטרוס. (30)

ראה פרטים על כך: "החסינים" חוברת ד' עם 1, מפורסם "ביקור שיטאני", עם 21, והלאה. (31)

הבואה הודרים בספר "אור החסידות" (גליצצוביטש) פרק "ההתנגדות האליה". (32)

"לקוטי דיבורים", עם 518. (33)

תוך זמן קצר שכנה ההתנגדות לגמרי. או אז החלה התפשטות חב"ד ברחבי ליטא כשמשו של אדמו"ר הוקן נערץ ונקדש גם בחוגים האלי-חסידים. גדולי תלמידי הגר"א שכל דבריו היו להם כדבר האורים — לא היספו להתחבר אל ה' חסידים ולא חשו כלל לחרם וכו', אדמו"ר הוקן כותב באחד ממכתביו (משנת תקצ"א) לרבני מורי צוק של קהלת וילנא, בתשובה למכתבם אילו (בקשר לתקנת השחיטה בסכנים מלוטשים):

היו לומדים הרבה מהחסידים שהיו מחזיקים ב' חסידותם והוא קירב אותם בכל מיני התקרבות, וגם ראיתי כמה מהחסידים שהיו נוסעים (=ל' אדמו"ר הוקן והאמצעי) דרך חלוצין ועכבם ה' גאון ר"ח אצלו עד ש"ק ושבתו אצלו ככבוד גדול, ופ"א בא לשם הרה"ח ר' ישראל יפה זלה"ה ... ועכבו הגר"ח עד ש"ק ושבת אצלו ככבוד גדול כאחד הרבנים הגדולים ובתוך הסעודי זה ביקש שיחזור ד"ח מרבו הקדוש וחזר ל'

משפחה חב"דית בפוניבז' (משפחת ליסון)

... בהגלות נגלות לעיני כל ונודע האמת ונראה בעליל שאין בנו שום מינות ח"ו ולא שמצא ד' שמצא, ואי לזאת התירו השבטים לבא זה בזה וחתונתם עתנו המיד, וכמו כן נתבטלו שאר הרחוקות וגזירות קלות וחמורות ודשנת תקל"ב שהיו בשגגה ...⁴⁰

אגב: מכתב זה הכולל מ"מ הלכתי בהלכות שחיטה, נשלח באמצעות חסידי חב"ד בוילנא, ואליהם כתב אדמו"ר הוקן: "בשכתי ממוהר"ר לייב קראו ושאר לומדים דאנ"ש שיעיניו היטב בנגמרא ופוסקים הגיל מעליד בכדי שידעו ל' השיב".

באותו מכתב מצטט אדמו"ר הוקן את הגר"ח מחלוצין בנידון זה. ממכתב אחר של אדמו"ר הוקן⁴¹ מתברר שהמליצת אדמו"ר הוקן היתה חשובה בעיני הגר"ח מחלוצין. ביחס לאדם אחר שהיה זקוק לתמיכה כספית של הקהלה וביקש מאדמו"ר הוקן שילמץ עליו בפני הגר"ח בנידון. החסיד המפורסם ר' יעקב מקידאן (ראה עליו להלן), שלמד בצעירותו בישיבת חלוצין של הגר"ח מספר⁴²: "בישיבת הגאון ר' חיים זלה"ה

פניו והוטב בעיני מאד, ועוד ראיתי שבנו ה' גאון ר' יצחק ה' נמצא אצלו כל הספרים מ' רבותינו והרבה מהדורשים הנבנים וה' מעיין בהם בעומק הדעת, ובש"כ כשהי' דורש לבני הישיבה ה' נמצא בדבריו הרבה פנינים יקרים שנלקט מדברי רבותינו, ופ"א בא אביו הגאון בעת הדרשה והוטב בעיניו מאד".

בין גדולי תלמידי אדמו"ר הוקן אנו מוצאים מספר ניכר של תושבי ליטא. נוסף לאלו שנמנו לעיל (הר"ם אפוצקר, הרב"מ מבוברויסק, הר"מ וילנקה, הר"מ מויליש, הר"מ ב"ר רפאל, הר"ן וילנקה, הרח"ש מוילנא, הר"ל קראו, ועוד) — יש למנות את: רבי יצחק חיים בעיר שרינצאן⁴³, רבי זלמן חעלקעס מוילנא (שגם אביו היה מחסיד אדמו"ר הוקן)⁴⁴, רבי זיסקינד מוידן⁴⁵, רבי יצחק ב"ר יהודה מרייני העיר וילנא⁴⁶, ועוד. בפנקס הישן של הקלויין הישן של העיר וילנא מופיעה החלטת משנת תקע"ז, בה נזכר אדמו"ר הוקן בשם "הרב מלאדי וזקוק"ל, ומדובר בה על הרחבת בית המדרש של החסידים בשטח שינתן להם מטעם הקהל⁴⁷.

43 "התמים", חוברת א', ע' סיה, וחוברת ח', עמ' צ"ב.
44 "בית רבי", חלק א', דף ע.
45 שם ע"ד.
46 וילנא בתקופת הגאון, עמ' 37.
47 שם, עמ' 45, בהערה 3.

40 פורטס בבמה מקורות, ובכלל ב'אגרות בעל התניא', עמ' ר"ח.
41 שם עמ' זל"ט.
42 חותם הדברים ב'בית רבי', חלק א', עמ' 10.

בד בבד עם שוך ההתנגדות החלה ליטא להתפתח במקום הורה, יש להניח שלא היה זה צירוף מקרים בלבד, אלא שהתפתחות לימוד התורה בליטא היתה תוצאה ישירה מהצלחת החסידות בליטא. שוב לא היה "העולם שגם מהורה" כפי שהיה זה כשנתנו ההתנגדות קידמה את פני החסידות בהגיעה לליטא⁴⁸. מיד לאחר שוך ה' התנגדות יסד הגר"ח מחלוצין את ישיבתו הגדולה, ששימשה אם לישיבות שבאו אחריה בליטא. במכתבו המפורסם משנת תקס"ג⁴⁹, בו בישר על הקמת הישיבה הוא מזכיר את העובדה הממוהרת בשטח לימוד התורה ששררה עד אז בליטא, ואילו "עתה שמעתי אחרי קול רעש גדול האומרים שהגיעו ימים שהתורה חביבה על התלמידים, ועם כ"י רעבים גם צמאים, נפשם חשקה בתורה ה' וילך מחיל אל חיל לשמוע דברי ד' זו הלכה". הצלחת החסידות, כשאברכים בני תורה נסעו במהומים לאדמו"ר הוקן לקבל הוראתו בתורה ועבודה, עורר קנאת סופרים גם בלב שאר ה' צעירים שחשו רעבון נפשי לדבר ה'.

סיבה נוספת להרמת קרן התורה היתה הדפסת השי"ס וארבעה הטורים בסלאוויטא בשליחות אדמו"ר הוקן. ב"הסכמת" אדמו"ר הוקן להדפסת נוספת של השי"ס ר' טורים בשנת תקס"ח⁵⁰ הוא מזכיר את ההדפסה הקודמת בשליחותו: "נדפסו שם מקרוב", היתה זו איפוא, באותן שנים שלאחר שוך ההתנגדות⁵¹, שסיים אלו התפשטו בין השאר בליטא והיו גורם לקירוב צעירים אל התורה, במקום ההונחה שלפני כן — שהיתה, בין השאר, מתוסר ספריה.

תקופה זו של פריחת התורה בליטא לא נמ' שכה, לדאבון לב, לאורך ימים. התקפותיה ה' חריפות של תנועת ה"השכלה" — שבמדינות בהן שלטה החסידות לא הצליחה כלל — עשו שמות בין בני הנעורים ובמיוחד בוילנא העיר וסביבותיה⁵², ושוב החלה ירידה גדולה של קרן התורה בליטא למשך תקופה מסוימת, עד הפריחה ה' באה, שוב בהשפעת החסידות, שעליה ידובר להלן.

בשנות נשיאות אדמו"ר האמצעי, בנו וממלא מקומו של אדמו"ר הוקן נמשכה התפשטות חב"ד בליטא ובמדינות אחרות⁵³. בוילנא המשיך ל'

48 ראה מתבת של הר"י אב"ז קרייניק מגדולי תלמידי הגר"ח מחלוצין, בין שאר המקורות שצוינו בהערה 5 על מוקד זה.
49 העתקה מופיעה, בין השאר, ב'זכרון יעקב', חלק ג', עמ' 149.
50 תצלום כ"אם הופיע בה'תמים', חוברת ה', עמ' ז', ושם, עמ' ח-ה, תצלום כ"אם הוראות למדפיס.
51 הדפסת השי"ס בסלאוויטא, המוזכרת במכתב הר"י קרייניק כתוצאה מייתוס הישיבה ב' חלוצין, היא הדפסת תקס"ח ולא הדפסת אדמו"ר שקדמה לתקס"ח, כמובן מן "ההס' כמה" הגיל. ובשנות מערכת אותו מאג' אג' רות בעל התניא, ואמ"ל.
52 ראה "הדעות ליטא", עמ' 412: "וילנא" היה שם נדון לחפשי"ס.
53 ראה קונטרס "לימוד החסידות", ברוקלין תש"ז, עמ' 8 (מדובר על העיר לידא שבליטא) ועמ' 13.

עמד בראש החסידים רבי משה מיליש⁵⁴) וכן ר' שלמה רפאלי⁵⁵). אז התקרב לחב"ד החסיד המפורסם ר' יעקב מקידן, שהיה פעיל מאד ב'הפצת רעיון החסידות בסביבתו⁵⁶). אדמו"ר האמצעי התמסר, כיוצא, להדפסת ספרי תורה חב"ד דבר שמשך לבם של בני תורה בעלי גדולה, ובאמצעות התגלה העומק המיוחד שב' תורת חב"ד ובר שמשך לבם של בני תורה בעלי כשרון. וכן תקופת נשיאותו היתה קצרה ויבשה מאד, ובאמצעות תפיסת השתק ספדו אדמו"ר האב"צ, ולאחר הצטרות זקני החסידים קבל עליו את הנשיאות חתנו אדמו"ר בעל ה'הצמח צדק'.

תנועת ה'השכלה' בוילנא ובקונא תורה פער לה מאד בהפצת קדושת הכפירה בתורה מן ה' שמים והצליחה, לדאבון לב, לצוד ברשתה רבים רבים מבני הנעורים, באמצעות ספרות הליצנות שלה. ראשי ה'השכלה' אז התאמצו להלחם בדת ע"י השתדלות בחוגי השלטונות הרוסיים, שונאי ישראל, לכפות את ה'השכלה' בכח על המוני ישראל. פרשת הלאות והמלחמה ב'השכלה', ש' בראשה עמד אדמו"ר בעל ה'הצמח צדק', רשומה במקורות שונים, ובהנהגתו בספר 'אדמו"ר ה' צמח צדק ותנועת ה'השכלה'⁵⁷.

שלומי אמוני ישראל ממתנה ה'התנגדים' הכירו אל גבון כי מקורה של חריפות ההתנגדות ל' חסידות היא ה'השכלה' (ראה בסוף המחקר), וכן כי התרסם היחיד נגד ה'השכלה' הוא — החסיד. כך נוצרו קשרי ירידות בין גדולי התורה שמוחו למתנה החסיד לבין אדמו"ר בעל ה'הצמח צדק'.

בשנת תקצ"ח נענה אדמו"ר ה'צ"צ לבקשת המוני חסידיו לבקדם במקומות פוריהם, ובין השאר — בוילנא⁵⁸).

ביקורו של ה'הצמח צדק' בוילנא, מבצר הה' גנדה בעבר, הפך למסע נצחון לחסידות. כל חרדי העיר והסביבה, בראשות כל רבני העיר, באו מתלמידי הגר"א, קיבלו את נשיא החסידות בכבוד עצום שלא נראה כמוהו עד אז, אדמו"ר השמיע דברי תורה בגלגל ודברי חסידות בבחי 'אפשר של הורה אז התקדמו אל החסידות יב"ם, ומאז היה יקר ועוצר שם אדמו"ר בכל מחוגים, וגדולי ה'התנגדים' היו מפנים מאן את שאוליהם והלכתיאל אל ה'הצמח צדק'⁵⁹). בחקופת נשיאות ה'הצמח צדק' עלה ר' משה מיליש להאיץ ואת מקומו כראש עדת החסידים בוילנא מילא החסיד ר' משה אלי שרימאן שב' הגהנו נגלו חסידיו וילנא חלק חשוב במאבק עם ה'השכלה'⁶⁰.

בין הלוחמים ב'השכלה' נמנה גם ר' שלמה משה מקידאן⁶¹). ובכלל היתה אז קידאן מרכז לחסידו חב"ד: בשנות תרי"ד—תרי"ה ייסד שם אדמו"ר ה'צ"צ כולל ללימוד תורה לאברכים ב' ראשות החסיד ר' יעקב⁶²). מקידאן אף לוקח למלך אדמו"ר מוהר"ש — בנו זמ"מ של ה'הצמח צדק' — שהיה אז כבן עשר שנים, את החריץ והעמקן החסיד ר' שלום מקידאן⁶³.

לקחפו ר' יש לייחס, כנראה, את ראשית הת' פשוטות חב"ד בקרים רבות בפלכי ליטא החסידים (כפי שיפורט בהמשך המחקר). בין גדולי חל' מילי ה'צ"צ המפורסמים נמנים רבנים מידו, גובר אלכסנדרובסקי ועוד⁶⁴). וכן נכחו של הגר"א מ' וילנא — הרה"ח ר' אלי צבי מבוריסוב⁶⁵.

בשנת תרי"ד נמך בראש חסידו חב"ד שביוצאן ר' יצחק חיים, שבבית המלאכה שלו היו עוסקים תוך כדי העבודה בתורה ובחסידות. צבור החסידים שם היה מגובש ועליו נמנו תלמידי חכמים ר' עובדיה מ' מפורסמים. איכותו של הצבור הזה ב' שביוצאן משכה אליו צעירים מחפשי אמת. כך נמשך לחסידות צעיר, עליו מפורסם שביוצאן, בשם שמואל בצלאל, שחרף על המכשולים ש' הושמו בדרכו נדבק לחסידות חב"ד, והתפרסם מאוחר יותר כאחד מגדולי המספיעים ומראשי החסידים הלא הוא הרשב"ץ⁶⁶.

כאמור של תלנית שבתקופה זו הונחו הסודות לקהלות התב"י"ות בערי ליטא שהתקיימו עד השואה (כפי שיפורט להלן). היתה אז תקופת ראשית ההישגות של יהודים בכלל בערים שור נות, במיוחד בפלכי קובנה. היו איפוא, החסידים מקימים לעצמם בית כנסת מיוחד וממנים שרי"ם מיוחדים, ובמקרים רבים — גם רב מר"צ מיוחד. לעומתם היו קהלות בהן היה רוב לחסידים — דים — או שהיו כל בני הקהלה חסידים (כגון ראקוויץ, ראה להלן) — ונתמנה ר' חסיד כל קהלה כולה. כך יש להבין את מינויו של החסיד הג"ר נפתלי הירץ קלצקי, בשנת תרי"א, כרב העיר וסאפאל במחוז וילקומיר. בספרו 'אחלה שלוחה'⁶⁷) מופיעה תשובה הלכתית של אדמו"ר ה'הצמח צדק', הכרעה בינו לבין בעל ה'הפתי תשובה' והג' אב"ד וילקומיר (וכן מופיעה שם תשובה, מתקופה מאוחרת יותר, של כ"ק אדמו"ר ה'הצמח צדק' על של ה'הצ"צ).

על נסיון החסידים בערי וילקומיר למנות רב חסידו לעיר בשנת תרי"ט — מספר ר' יעקב ליישיץ⁶⁸) שמונה על אנשי העיר שהתנגדו לכן. לרביציו היו החסידים רק "בחלק שמיני ממונה" ובכל זאת הציעו נציגיהם שבין טובי העיר למנות

רב חסידו, ואף הקימו להביא מר"ץ לעדות. הת' עוררה אז מחלוקת עצומה משום שהיו 'מנכדי הערים מסביב' (מהמתנגדים) שראו את הדבר כ' התחלה, להרחבת והתפשטות החסידות החב"דית בכל מחוזות ליטא ואומ"ט ולכן. עודדו את רוח אנשי העדה לעמוד על דעתם בכל חוקה'. נתמנה אז בית דין של שלשה גדולי תורה משני הצדדים (מתוך לעיר) שהציע פשרה. בסופו של דבר שבו השלום והשקט. ומואז אין פרץ ואין צווחה בקרב שתי המפלגות בכל גלילות ליטא וזמ"מ: שלום רב לכל אוהבי תורה, שלום על ישראל'. (המשפטים שבמברכות — ציטוטים מדברי הגיל).

בשנת תר"כ בערך החלה היהדות הנאמנה ב' ליטא להתאושש שוב ולהתגונן מפני התקפות ה'השכלה' שעשו עד אז שמות בין בני הנעורים. בראש המתנה עמד הגאון המפורסם רבי ישראל מסלנט, והוא שהחזיר כבוד התורה ליושגו בה' קמת כולל אברכים בקובנה⁶⁹). דבר שבו היה חלק נכבד לאדמו"ר ה'הצמח צדק'⁷⁰). כן פיתח אז את שיטת תנועת המוסר לאחר שהתברר (מתוך נסיון מר של עשרות שנים בליטא, כאמור לעיל) שהיחוד התורה לכשעצמו אינו מספיק להגנה מפני כוחות הכפירה (ראה המקורות לתולדות תנועת המוסר, כן: קונטרס 'לימוד החסידות עמ' 15).

כך החלה אז תקופה שניה של פריחת התורה בליטא, שבמהלכה נוסדו הישיבות הקדושות ר' הורם קרן התורה בין הצעירים, ותקופה זו נמ' שכה עד למלחמת העולם הראשונה.

אם נחלק איפוא, את תקופת מאתיים השנה: ת"ק—תש"ט, מביניהן פריחת התורה בשטת: תהיה החלוקה לחמש תקופות: 1. עד שנת תקס"ב — שנת ירידה בלימוד התורה (ראה המקורות בהער' 2). עד כד נע מלחמה חריפה (שמאחר) ריה עמדו 'משכילים' נסחרים, כפי שיזכר להלן) נגד חסידות. 2. שנת תקס"ב—תקצ"ח (בערך) היו שנות עליה ופריחה של התורה בליטא. תקר' פה זו הייתה שקטה מביניהן ההתנגדות לחסידות ורבים הצטרפו אז לתנועת חב"ד. 3. בשנים ה' באות החלו 'המשכילים' להרים ראש ולעשות שמות בין הצעירים, גם בין לומדי התורה. ב' ספרות ה'השכלה' של אז תפסה המקום הכי נכבד — הליצנות מן החסידים, שבאמצעותה הפכו את ההתנגדות לחסידות כקריש קריש ל'השכלה'. וילנא הפכה אז בתודעה למבצר של ה'השכלה' וכן של חילוניות. שנים אלו היו גם שנות נסיונות 'המשכילים' להאיץ תוריהם בה, ע"י השלטונות. 4. משנת תרי"כ ואילך החלה התקופה השניה של פריחת התורה, כאמור, ברם, המתנה החילוני כבר היה אז מגובש ולו מוסדות ועמדות כה, והשליטה על הספרות, ואכמ"ל. 5. התקופה החמישית הייתה התקופה שבין שתי מלחמות העולם. כאשר יהדות התורה איבדה את עיקר שליטתה וברחוב היהדות צצו תנועות ר' זרמים חילוניים שונים. תקופה זו ידובר להלן.

69 שם, עמ' 8.
70 ראה 'שם פריי', וילנא, תרס"א, עמ' 6, ב' תורה.

54 ראה אודותיו לעיל.
55 ראה 'בית רבי', חלק ב', עמ' 26.
56 ראה שם, עמ' 27.
57 ברובלין, חש"י.
58 ראשי פרקים לתולדות ה'הצ"צ' ב'הוטהפ' ל' לספר ד"ר מנחם, ברובלין, חש"י.
59 ראה ערד"ז: 'בית רבי', חלק ב', עמ' 27, ד, ונספר. דוד ודעה, חלק ב', עמ' 118. ע"י קשרות וסוים. ראה חלק ב', עמ' 14—15. כן ראה בס' 'לימוד החסידות' בצ"ח חב"ד ה'השכלה' עמ' 1.
60 'הצ"צ ותנועת ה'השכלה', עמ' 19.

61 שם עמ' 20.
62 שם עמ' 23.
63 'ספר התולדות — אדמו"ר מהר"ש', ברובלין תש"ז, עמ' 7.
64 'בית רבי', חלק ב', עמ' 40—42.
65 שם, וכן: 'ה'הצ"צ ותנועת ה'השכלה' עמ' 33.
66 'התמים' חוברת א', עמ' ס"ז—ס"ח.
67 נדפס ע"י בניו בשנת תרנ"ה, כנראה (הספר שלפני חזק שער). הג"ל היה נתמנה של בעל 'אחלה יוסף', מתלמידי אדמו"ר האמצעי, (אחלה יוסף, ירושלים תשס"ד, עמ' 18). אב"ד: תשובת ה'הצ"צ הג"ל נדפסה בחדש בשער המילואים לצמח צדק, ברובלין תש"י.
68 'זכרון יעקב', חלק שני, עמודים 49—53.

בשנת תרנ"ו קיבל את הנשיאות כ"ק אדמו"ר מהר"ש. השנים הבאות היו שנות שיתוף פעולה הדוק בין אדמו"ר מהר"ש לבין גדולי התורה בליטא — בשעת עסקנות הכלל (תחלה הגדולה לסגור וחבר עזרתו), ואחר כך הגיר יצחק אלתן ספקטור וצווינר). הגיל עמד בקשר עם אדמו"ר מהר"ש והדגדג עסקני הכלל שלו שפטרבורג שעמד על שמר טובת כלל ישראל.

על משלחת גדולי ליטא לליובאוויטש (בהכרח האנונים: רבי אליעזר גורדון, אב"ד סעלע, רא"מ לפידות, אב"ד ראסקין, ר"י עליאשברג ממאמ"ר סאל) בפני הכלל הצלחתה מספר ר' יעקב ליפשיץ, שהיה בין עסקני הרי"א מקובנה⁽⁷¹⁾. (לעבודת הכלל שהתנהלה בחיך רחב ביותר בהנהגת אדמו"ר מהר"ש בשנים תרס"ו (עוד בחי הצי"ע) — תרמ"ט של הקדוש מחקר מיוחד, ועוד חזון למודע ביה"י, יש לציין, אכן, שבשנת תרכ"ה נסע אדמו"ר מהר"ש במיוחד לפטרבורג בקשר להצעת חוק שהוגשה לסינוס בדבר הגבלת זכויות יהודי ליטא ואומות⁽⁷²⁾).

הערים ראקושק וקופישק שבליטא היו כבר אז ועוד לפני כך מבצרים לחסידות חב"ד. בראשית שוק היו מספר בחי כנסת, כולם של חסיד חב"ד, וגם הרבנים היו מחסיד חב"ד. רבה של ראקושק היה בתקופה האמורה, רבי אשר, משרת עשרות שנים (ולאחר פטירתו, עד להמלכת העולה — ראשונה — חתנו רבי שמואל לויטין שליט"א זקן החסידים בדורנו ומשפיע ראשי כיום ב"ישוב, "חומכי תמימים" בתצר כ"ק אדמו"ר שליט"א⁽⁷³⁾).

בקופישק כיהן אז כרב רבי יעקב, שנשלח לאחר מכן כ"ק אדמו"ר מהר"ש ללעד חב"ד במקומה⁽⁷⁴⁾. מאוחר יותר שימש שם כרב רבי אברהם צבי בירדנא, מחבר ספר "לקוטים באורים" על "הניא" ומגני אברהם" ועוד⁽⁷⁵⁾.

בשנת תרמ"ג הסתלק כ"ק אדמו"ר מהר"ש. בנו וממלא מקומו כ"ק אדמו"ר מהר"ש המשיך גם את עסקנות הכלל מהנהגם של המונים מ"ישראל. עם הוא שיתף פעולה עם גדולי ליטא, תחלה — עם הגרי"א קובנה, שאף שלח אליו שליח מיוחד בשנת תרנ"ג להתייעצות בעניני ה"כלל⁽⁷⁶⁾, ולאחר מכן — עם הגר"ח גורדווינסקי בוילנא וחבריו⁽⁷⁷⁾.

אם בעניני השתלמות ועזרת העם היה שיתוף פעולה בין גדולי החסידות ברוסיה לבין הגדולים בליטא — הרי במאבק נגד ההשכלה והציונות

וכו' היו ראשי החסידות היוונים והמערבירים. כך הצטרף אדמו"ר מהר"ש ליומת האדמו"ר רבי שמואל מסלונים לייסוד "מחזיקי הדת", לי אחרי שמספר שנים ניהל את המלחמה בהשכלה⁽⁷⁸⁾ בהצלחה⁽⁷⁹⁾.

בשנת תרס"ב פירסם אדמו"ר מהר"ש את אגרת הקדש הידועה בקשר לחג י"ט כסלו ו"היהו" ראש השנה לחסידות". בין מכתבי הת"גובה על אגרת זו יש לציין מכתב של חסידי חב"ד בוילנא, מאותה שנה⁽⁸⁰⁾: "כשנחבלה אגרת הקדש אודות חג הגאולה עשינו סעודה גדולה

הקלוזי בפוניבז' (נוסף לו בנו שם עוד ביכנ"ס חסידים)

בבית הכנסת אופאטוב. אחד מרבני העיר ספר להרב הגאון ר' חיים צור על אודות האגדה בדבר י"ט כסלו שהוא ר"ה לחסידות. והנה מספר מ"א פיו שחוק באמרו כי מרבני חב"ד רק ארבעה ראשי שנים ואצל החסידים הם חמ"ס... השיב הגר"ח: בא זיי קומט צו און בא אנזו ווערט זייניקער (=אצלם נוסף והולך ואילו אצלנו פוחת והולך)".

בשנת תרס"ב יום אדמו"ר מהר"ש הוצא מוגנת ומתוקנת של ה"הניא" והרשעתו בדפוס הגדול של האלמנה והאחים ראם בוילנא⁽⁸¹⁾. ספק אם יש פליטות מצעצעות הדפסת ספרי חב"ד תרס"ב על פעילות חב"דית בסביבה (עוד בשנת תרס"ב נדפס סיור חב"ד בוילנא, בשנת תרס"ט נדפס שם הספר "פוקח עורים" לאדמו"ר המצאעי, ב"שנת תרל"ב נדפסה שם מהדורה של ה"הניא", ובשנת תל"ח — תרל"ג — מהדורה נוספת; בשנת תל"ח — נדפסה מהדורה של "לקוטי תורה" ובאותה שנה מהדורה נוספת של ה"הניא" ומהדורות בשנת תר"מ ותרנ"ג⁽⁸²⁾). ברם, מבחינת רת הדפוס הילינאי צ"א אדמו"ר מהר"ש להדפסת מתוקנת של ה"הניא" — יש, לכאורה, למדוד,

(78) "ומעין מבי"ד", ברקלין תש"ג, סבוב, עמודים: 16, 24, 39, 44, 53, 54.
(79) שם, עמ' 25.
(80) חזון לנער, עמ' 11.
(81) ראה: ר"שית דפוס תניא" של כ"ק אדמו"ר שליט"א, בהוספתו למחזירות ה"הניא" משנת תשי"ד (ברקלין) ואצל "רשימת דפוסים לקוטי תורה" של כ"ק אדמו"ר שליט"א, רשימת דפוסים, תורת החסידות, ברקלין תש"י.
(82) שער חב"ד, בתוך "עין ירושלים" תשי"ב.

לפחות, על אפשרויות קלות של פיקוח והשגחה באמצעות חסיד חב"ד בסביבה. כל להניח כי סייעה לרבר בעבודתו של החסיד ר' אשלי אלוני כ"ק כמניה ראשי בדפוס ראם שבילנא, הגיל, שהיה מראשי חסידי ליובאוויטש בוילנא, ומוכר ב"מדועה רבה" של המדפוסים — שנוספה לי מהדורות שמשתתפים חסידים והלאה — ככ"ק אדמו"ר הרש"ב שלו נמסרה זכות ההדפסה לי טובת "חומכי תמימים".

מציאות של דפוס גדול לספרי קול תרמה תמיד להתפתחות לימוד תורה (ראה לעיל בקשר להדפסת הש"ס בסלאוויטש צ"א אדמו"ר הוקן, ובמקורות הדגים בגזירת סגירת בחי דפוס ע"י רייס ברוסיה משנת תקצ"ז). מסיבה זו עודד אדמו"ר הרש"ב את קיום דפוס ראם, ובתקופת שפל כספי לדפוס זה ענין את הברון גוצנבורג בהקמת מבני מניח להצלת הדפוס⁽⁸³⁾.

בשנת תרס"ח השתתף אדמו"ר הרש"ב באסיפת הרבנים בוילנא⁽⁸⁴⁾, ותקבל כמכור גדול צ"א רבני העיר וגדולי שהשתתפו באספה. ביקור זה הביא, כמובן, חיזוק לחסידות חב"ד בוילנא ובסביבה.

במלחמת העולם הראשונה גורשו או נמלטו מרכיב יהודי לעיר רוסיה הפנימית. אדמו"ר מהר"ש היה מראשי מארגני העסקנות לטובת הפליטים וכן הקים ועד מיוחד לסיפוק צרכיהם התיימם והקמת מוסדות חינוך כשרים עבור ילדיהם. אדמו"ר אף הו"ל עבור הפליטים סיורי "תהלת ה'": א. נוסח חב"ד, ב. נוסח אשכנז (עבור הפליטים שאינם חב"דיים)⁽⁸⁵⁾. הרב שחל מתלמידי "חומכי תמימים" למקומות רביוני ה"פליטים לחזקם ולעזור להם ברחמינות ובגש"מיות⁽⁸⁶⁾.

בתקופה שלאחרי מלח"ע הראשונה (ליטא נותקה אז מרוסיה: פלכי קובנה השתייכו לליטא עצמאית ואילו וילנא וסביבתה המפורסדת לפולין) — קיבלה יהדות ליטא דמות שונה לגמרי: חלק גדול מאד ממנה, במיוחד הצעירים שבה, קיבלו ציוני חילוני, וכך גם רוב מוסדות הצבור. כל האד"א ולוליות התעושת למיניהן מצאו להן קנים בין הגורע יהודי. במיוחד נוצלה ההזדמנות להשתל"טות תנועות שונות על הרחוב היהודי — כיוון שהרבנים והרשיבות היו אז בגולה, ורק חלק קטן חזר לליטא הממוצעת.

בבבור החב"די חלו אז שני שינויים, כל אחד בכיוון הפוך מהחבר: מצד אחד נותק הקשר עם הרב, כ"ק אדמו"ר מהר"ש (שקיבל הנשיא אות לאחר המלחמה אביו אדמו"ר הרש"ב ב"שנת תרס"ט, שהיה אז תחת השלטון הקומוניסטי ברוסיה ונעלה את מאבקו להפחית לעמן קריש ישראל מצד שני — הביאה מלחמת העולם זרם של פליטים מראשי החסידים מרוסיה ה"פנימית שהשתקפו בליטא והביאו חיות התהל' הבות. כך השתלח אדמו"ר מהר"ש, למרות ה"קשיים, לעמוד בקשר עם חסידיו, במדת האפשרות, ולהעביר תוראותיו ועידודו.

(82) "תולדות דפוס ראם" בספר "יהדות ליטא", חזון לנער, עמ' 12.
(83) חזון לנער, עמ' 12.
(84) חזון לנער, עמ' 12.
(85) מפי הר"ח ר' אליעזר ננס שהיה אחד מן השליחים.

בשנת תרפ"ו נוסד בוילנא סניף של ישיבת "תומכי המימים". הה"ח ר' אלי' ווייץ, שנשלח חלק ביסוד הישיבה, סוקר את השתלשלות ה"מאורעות": "הישיבה נולדה... בין החומות" ובין דפנותיה הקרות של העיר וילנא ובזמן שה"קירות והקפלות שררו בכל הקצם גם בין אנשי דעה וילנא והגאון מפני מחצית הברזל שהייתה מפקסיה בינו ובין אדמו"ר שליט"א (=הכוונה לאדמו"ר מוהרי"צ) שמשכנו הוא או כירוע עיר לנינגרד... הלך נוסר כחציה שבוש נוסר תרפ"ו כתבו חסיד וילנא לאדמו"ר מוהרי"צ את הצעתם להקים בוילנא ישיבה ברוח "תומכי המימים" ו' אדמו"ר השיב ביום כ"ז ניסן תרפ"ו... אל ידידיו אנ"ש בעיית וילנא יע"א" במכתבו בו הוא מבצע שמחתו ואשרורו לרבו תוך כטחון, אשר במשך זמן קצר התאסף תלמידים מכל הגלילות המסרי כיס אליהם אשר במדינותם... בהמשך המכתב הוא מתוה דרכים לשמירת רוח "תומכי המימים" ב"ישיבה החדשה... גם קבלת המכתב התאפשר חסיד חב"ד בוילנא, "לאספה רבה" בביהכ"נס החב"די ע"ש אופטין, ולאחר הקראת המכתב נוסדה ה"ישיבה" בשנת ה'ר"ב (בהגדרות נולדה" במקום נבחרה הגהלה של שלשה עשר איש ש' התמסרה מיד לעבודתו ולתולדות... תוך זמן קצר מנהל הישיבה ארבע חתות של תלמידים, בעל כשרון מצוינים" שנהרו אליה מכל הסביבה, ו' שם טוב יצא לישיבה גם בחוגים הלא — חב"ד ים... גם אצל סופקי תלמידים, ומענין לציין מתוך הסקירה, שגם הגאון רבי חיים עזר גורווינסקי שליט"א הכיר יקר ערך הישיבה וקצב לה תקציב חדש מקופת ועד הישיבות.

עד זמן מחיבת הסקירה האמורה (כסלו תרצ"ו) כבר התפסקה הישיבה לגדל "גדולים בתורה ו' ביראת-שמים המפיצים אור ומשפיעים דא"ח בכל מקומות מושבותיהם בגליל וילנא, ובסל תחיה של תורת החסידות מאחים את העצמות ה' יבשות בכל אתר ואתר בין אנ"ש הדרים שם, וקין החסידות עלה ההרומם."

בשנת תרצ"א הצלת החסיד הגאון ר' יהודה עבקר ה"ר צלח מרוסיה הסובייטית ונתמנה, לאחר מכן, ע"י אדמו"ר מוהרי"צ לראש הישיבה בוילנא, תלמידיו מספרים על הופעתו בוילנא (ע): "נפשו הוא עד גדולי התורה, ראשי ישיבות ובני הישיבה וכולם מתפללים על האברך ה"רם החדש לשם מקום שלימוד התורה כרוך בעונשים גדר לא חמורים דחל... ומדבר ומדבר בתורה באחר מראשי ישיבות המובהקים. גם יד לו לימוד ה' חסידות, פנימיות התורה, ונוסף על שיעור ה' "תניא" חזור חזר מאמרי דא"ח בבתי הכנסת ה' גדולים (בוילנא) בשפה ברורה ובהסברה טובה" (בשנת תרצ"ב מינהו אדמו"ר מוהרי"צ לראש ראשי לישיבת "תומכי המימים" המרוכזת, אז (בורשא).

כאשר יצא אדמו"ר מוהרי"צ מעמק הבכא — בשנת תרפ"ח — חודש הקשר עם המוני חסידיו בכל רחבי חבל וכלכל עם חסידיו במדינות ליטא ופולין, ורוח חיים הוללה לפעם בתחוות חב"ד ומבולות אלה. דחיפה רבה להתחלת התנועה

שימש ביקור קצר של אדמו"ר מוהרי"צ ב' וילנא בשנת תרצ"א (ע), בביקור זה השמיע מאמרי חסידות בשני בתהכ"נס החב"דיים (ע"ש אופטין, וע"ש קירושנר) כשהמון גדול מתאסף לראותו ולשמעו אותו. במסגרת ביקור זה קימו ביקורים הדדיים וידידותיים בין אדמו"ר לבין הגרע"ח גרר דונסקי.

וילנא השתייכה או לפולניה, אך חסיד חב"ד ב' ליטא (העצמאית) הנצירו אדמו"ר שערך ביקור בליטא, כתוצאה מכך צמח בשנת תרצ"א ביקורו המפורסם בראקשיק שבליטא, שפרטיו באו בדפוס בקונטרס מיוחד בן 63 עמודים, "קונטרס יג"ע". מענין להעתיק קטעים מן ההקדמה לקונטרס, נערכה ע"י החסיד המפורסם רבי יחזקאל פייגין ה"ר: "מאז בא כ"ק אדמו"ר שליט"א ת"ל מרוסיה התעוררו אנ"ש שי' דליטא בחפץ ותשוקה גדולה לבקש את כ"ק אדמו"ר שליט"א, אשר יבקר את בליטא, ללכת עיני לאנ"ש שי' במדינות את ה' יכולת לראות ולהראות.

בחדש כסלו תרצ"א שלחו אנ"ש שי' דליטא צירים ובראשם הרה"ג הנוצד ומפורסם לשם ר' לתהלה ה"ר ישראל נח שי' רב דק"ק קופישאק, להראיצ שנית בקשת אנ"ש שי' דליטא כאמור, לפני כ"ק אדמו"ר שליט"א ולבקש לקבוע מקום וזמן נסיעתו בשעה טובה.

כ"ק אדמו"ר שליט"א הוריעם כי מילוי בקשתם יכול להיות בעוה"ל בליטא לא קודם מסוף חודש שבט, והמקום הנבחר מאתו הוא עיר ראקשיק, יע"א.

הבשרה התפשטה בכל המדינה ונתקבלו ידיעות כי תהלוכה הכנונית לקבלת פני כ"ק אדמו"ר שליט"א.

ביום הרביעי בראשון למרבין בשמחה קבלו את פני כ"ק אדמו"ר שליט"א על הגבול צירים באי כח אנ"ש שי' מקלות ומסודות שונים, קבלת פנים נהדרה ברוב עם נערכה בבית הנזיר בות בעיר ראקשיק, וברוב עמל עלי בידי המסדר יום ללסל דרך בין המון התאספים ולהביא את כ"ק אדמו"ר שליט"א אל האכסניא אשר הכין עבורו ברוב עמל וטורח בגופו ובממונו הנכבד ובעל מדות טובות ר' פסח שי' רוק.

רושם גדול נעשה בכל המדינה, העיר ראקשיק נעשת מטרופולין, כל העירות הקרובות שוא לות ודורשות ממנה לדעת את שלום כ"ק אדמו"ר שליט"א, וזמן האפשרי להראות.

אין די כח לתאר רגשי נוצם האהבה והידידות אשר נהאו על פני כל הנאספים והנאכים במשך כל ימי שבת כ"ק אדמו"ר שליט"א בראקשיק יע"א, מרבית האנשים והנשים הבאים יום יום מעיירות הקרובות והרחוקות, אבל התאסף לא אולם מלהעיר בקצרה בשרטוטים כוללים דברי ימי קורו זה.

עונד רוחני ה' נרגש בכל הזמן בבית האכסניא של כ"ק אדמו"ר שליט"א, אולם הגדול אשר פחד חסיד כ"ק אדמו"ר ה' תמיד מלא אנשים מפה אל פה, מעבר מזה אנשים למאות ודומים עצמם אל חדר כ"ק אדמו"ר שליט"א להכנס ל'

יחידות, ומעבר מזה יושבים ועומדים רבנים שוביים וזקנים עם נערים, חוזרים מאמרי חסידות ששמעו, ולומדים קונטרסים התפסים מכבר, הללו בונים כ"ח של מרירות על מצבם הרוחני עד הנה, באים לידי התעוררות פנימי ואמיתי, הללו בונים כ"ח של שמחה מרגשי הקשר שנתעוררו בהם, מחדש ימינו קדמם, בהתאספם המון רב במקום מושב רבותינו הקדושים לקבל פני ה' שכנה, ואלו ואלו ששים שמחים על שוים מרב יתברך והעולם לימים טובים הללו, ורבים מרב יום ברגשי התלהבות ובתמימות פשוטה על דבר הפתיחות לשאלו מהרבי על נשמות, כי ע"כ"פ בבל אל רבי דארף זיך נוס העירין אז עם פעלט נשמות, במלות אחוים, מראה ראקשיק בתשעה ימים הללו ה' כמו ימים הנוראים בחצרות רביו חינו הקדושים.

קבלת אנשים על יחידות התחילה אחר התפילה עד שעה מאוחרת ביותר בלילה (ובאמצע היום הפסקה) וכה נשנית בכל יום יום (לבד יום ה' שי"ק) עד יום נסעו יום ה' ט' אדר.

בשי"ק (פ' תרומה) קודם קבלת שבת אמר כ"ק אדמו"ר שליט"א — בבית האכסניא שלו — מאמר וברכה התינוק, ובשבת קודם אחר תפילה ה' מנחה — בבית המדרש הגדול מאמר אהה אחד.

על שי"ק באו צעירים מאניש קאחונ וסביבותיה לבקש את כ"ק אדמו"ר שליט"א לבקר גם את העיר קאחונ ליתן את האפשרות גם לאלו אשר אי"א להם להם לבא לראקשיק לראות ולהראות, מענה כ"ק אדמו"ר שליט"א ה' אשר בכללותו אין הענין מושלם אך לפני זה הפסח אי"א הדבר ואי"א אחר תהג ידברו בזה.

ביום ב' בקר התאספו כאיזה מאות נשים תחי' בתלונה אשר האנשים שי' נכנסים לדבר פא"פ, ורואים את פני כ"ק אדמו"ר שליט"א, ולהם משר בים כבתב, אשר ע"כ מבקשים לראות את פני כ"ק ולשמעו רכה מפיו כ"ק אדמו"ר שליט"א, והואיל לאלא בקשתם ויצא אל האולם שלפני חדרו בו התאספו כולו ויברכן, כאמור ב' רשימה א'.

בתוככי האורחים שי' הבאים, ה' קבוצות תל' מדיים שי' משיבות טעלו ופאניקעושו, ושהו עמהם כ"ק אדמו"ר שליט"א בתורה והתעוררות בעניי הגנה"ה.

על ביקור של אדמו"ר מוהרי"צ בקלובאק שליד וילנא בשנת תרצ"ד מסופר בקונטרס מיוחד "דער באוור אין קלובאק" (ע), שבהקדמתו נאמר, בין השאר: "הביקור, שבא לפי הזמנת הקהלות החב"דיות בגליל וילנא, החל ביום כ' סיון כ"ש אדמו"ר עלה על הכרכת לביתו החדש ומתחנה ל' חתנה נופו משלחת של חסידיו חז"ק מערים שונות שמילאו את הכרכת. כן עלתה על ה' כרכבת באחת התחנות משלחת של כל רבני חב"ד סביביה, בראשות הרה"ג ימי" קופרשני, רב גלובאק. למחרת מגיעה הכרכת לתחנת גלובאק שם מקבל את פניו בתרופות צביר ענין של המוני חסידים. במהלך הביקור — כן שבעים ימים — נאמרו ארבעה מאמרי חסידות ע"י הרבי (נפס"ב, בקונטרס כ"ד), נתקבלו אלפי אנשים

(90) ורשא תרצ"ה, נכלל גם ב"לקוטי דבורים", כרך ב, ברוקלין תשי"א.

(88) מפי הרב שמואל זלמנוב.

(89) ריא תרצ"א, נכלל גם ב"ספר המאמרים קונטרסים", ברוקלין תשכ"א.

(86) "התמים", חוברת ב, עמ' קלג.

(87) התקדמותם לספרו "שערי יהודה", ברוקלין תשי"ט, עמ' 6.

ל"חירות", וקיומו פגישות: 1. ליסוד איחוד רבנים וראשי קהלות חב"ד בגליל וילנא — ל' חיווק יהדות והחסידות. 2. לשמיעת שיחות התעוררות לחיוק היהדות. 3. עצרת התעוררות של צעירים ובני נוער. 4. אספה מיוחדת של תל"י מדי הישיבות השונות שבגליל (בה שוחח הרבי על תפקידו של בן ישיבה). 5. ליסוד ישיבת "תומכי תמימים" בגלובאקע.

הרבי התפלל לסירוגין, בארבעה בתיבהנים ה' חב"דיים בגלובאקע.

הישיבה שנוסדה בהודמנות זו התפתחה יפה. נשתמר דו"ח על מצב הישיבה מחדש תמוז תרצ"ו (כעבור שנים ליסודה) (1) בו מספר השור"ב של גלובאקע החסיד רביצ' חנוכיץ על סדריה האים

אבעל⁹⁴, אוסיאן⁹⁵, אושמינא⁹⁶, איליא (שם) היה ביהכנים החב"די השני בגדלו בעצירה⁹⁷, אנושישק⁹⁸, בירי⁹⁹, גלובאקע¹⁰⁰ 4) בתיכנים חב"דיים, ראה לעיל¹⁰¹, וידו¹⁰², וילנא — העיר 2) בתיכנים ראה לעיל¹⁰³, ויליקא¹⁰⁴, וילקר¹⁰⁵ מיר¹⁰⁶, לידא¹⁰⁷, נובוראכנסדרובסק¹⁰⁸, סבי¹⁰⁹ דושץ¹¹⁰, סקופישק¹¹¹, פומפאן 2) בתיכנים חב"דיים¹¹², פונובוי¹¹³ (שני בתיכנים, אחד חדש והדור מראה נבנה בשנת תרפ"ט)¹¹⁴, פונומק (היה בה רק ביכנים חב"די)¹¹⁵, פונובל¹¹⁶, קאמי¹¹⁷, קובנה (ראה להלן), קופישק (ראה לעיל) — שם שימש לאחרונה כרב החסיד בירי ישראל נח חצקביץ הייד המוכר לעיל בתיאור "ביקור ראקישק", ראקישק (ראה לעיל). בספר

קבונה — בירת ליטא העצמאית — התקיים בית כנסת חב"די חי וטוסס, שבו שימש כמשפיע החסיד המפורסם ר' יהושע אייזיק בארוך הי"ד. כשקובצו יהודי קובנה על ידי הנאצים ימ"ש לשם התחלפותם — היה הוא שעורר את הלבבות וקרא לקיים מצות קידוש השם בשמחה ומחוך חשובה וטהרה¹¹⁸, מהרי"א בארוך הופיעו ב' "התמימים" הערות שונות בתורת חב"ד¹¹⁹. פונובוי כיהן כמשפיע בביהכנים הישי ה' תמים רבי שמואל צבי ליסון הי"ד, שנקרא בעיר בשם "דער חסידל" משום השרותו רות שמחה והתלהבות על האבים אתו במגע. הגר"י כהנמן שליט"א, אב"ד ורי"מ פונובוי, היה נוהג, כש נודמן לו להתפלל בקלוני התב"די (שהיה סמוך לבימו"ל) לשבב כאחד המשתתפים לשלחן השיעור ב"תניא" ולהאזין לשיעורו של הרש"צ הי"ד¹²⁰. תהא סקירה זו תרומה להנצחת זכרם הטורח של הקדושים שמסרו נפשם עקה"ש, הי"ד.

בימ"ד חסידי חב"ד בקובנה (עם חדר שנבנה במיוחד ל"עובדים" המתפללים באריכות)

ומצבה הרחצי המפואר של הישיבה (וכן על שעורי החסידות והתעוררויות של חסידי חב"ד בגלובאקע).

באותה תקופה חדרה חסידות חב"ד — בצנ' עה — לבין תלמיד ישיבת טלו שבליטא, וקיומו שם שעורי חסידות. החלה גם נהירה של תלמיד דים משיבה זו לישיבת "תומכי תמימים" ב' ורשא שנפסקה באבה עם השואה¹²¹. גם ביישיבת פונובוי היו תלמידים חב"דיים, מערי ה' סיבה צבור מנובש שמנה בחקופה מסוימת, לדברי אחד התלמידים דאן, למעלה מ-50 אחר מתוך כלל התלמידים¹²².

"יהדות ליטא — תמונות וציורים" (ירושלים (חטי"ט) מופיעות בין השאר, תמונות של בתי כנסת חסידיים (קרי: חב"דיים) בששה ערים ב' ליטא. מביניהם יש לצייץ שנים שלא צוינו לעיל: 1. סאלאק. 2. שריחניט.

כאמור בחלת מחקר זה יוקדש כאן מקום לדיון בגורמי חריפות ההתנגדות לחסידות בליטא. בעצם ההתנגדות מצד גדולי התורה לשיטה חדשה בלתי מוכרת — יש, כמובן, ציווק מסויים, ו' אמנם רבים מגדולי הדור ההוא (כגון "הגודע ב' יהודה" ועוד) התנגדו לחסידות, אך לא נקטו כלפיה באמצעים חריפים כפי שנקטו בליטא, שהגיעו, בסופו של דבר, עד לרדי מסירה ל' מלכות וכו'.

(ראה בספר "דור דעה" לחוקר המפורסם ה' רי"א קההלר חלק ב' עמוד ע', המנסה להסביר את הפליאה כפי שהוא מנסחה: "ביותר נעמוד משתומם, באותו כי אז בעת ההיא אשר החלה "חקופת השכלת ברלין", שיצאו האוגנים האודי רים, מוה"ר יחזקאל הלוי לננוי ז"ל בעל שו"ת נודע ביהודה, והכחן הגדול רפאל ז"ל מהמבורג, לקראת נשק להחרים את ההשכלה" המביאה לידי סמיעה והתבוללות להציל את עם ישראל מואבי טרף אלה, וגם גדולי האוגנים הצדיקים מתלמידי הרבי ר' בער ז"ל ממעוררש יצאו ב' תרועת מלחמה גבוה, ואילו מגדולי חכמי ליטא והכמי וילנא לא נשמע קול צווחה, ורק נגד צדיקים וחסידיים עובדי ה' בקדושה ובטהרה עפי' התורה והמסורה, ערכו מערכת מלחמה וקרב באופן נורא ומבהיל וזהו האק' לתורת אלוקים. ראה הסברתו את העובדה המהמיתה). רבותינו הרמ"מ מויעטעסק ואדמו"ר חוקן במכתביהם באותה תקופה (תופתקו כספר "גית רבי" חלק א', ועוד) מסבירים את חריפות ההתנג' דות מצד גדולי התורה, והגר"א ז"ל בראשם, בדילטוריה של אנשי רכיל שהעירו על החסידיים עוויות שקר במגמה לעורר ריב ומדנים. כן ידוע שלאחר ששכנה המחלוקת באו והעירו לפני ה' גר"א ז"ל שאילו החסידיים מפרסנים שחור בו מהתנגדותו, ודבר זה גרר חידוש המחלוקת ביתר תוקף.

- (94) "זכור בוך פון ראקישק", עמ' 277.
- (95) מפי רי"א ליסון.
- (96) מפי הנ"ל.
- (97) "ספר איליה", עמוד 265, ועוד.
- (98) יזכור — ראקישק, עמ' 366.
- (99) "ליס"י, ניוירוק תשי"א, עמ' 1234.
- (100) מפי עדי ראה על חסידיים בעיר זו, ידוע גם מתקופות קודמות.
- (101) מפי רי"א ליסון.
- (102) מפי הנ"ל, ראה גם לעיל על המחלוקת ב' ויקנוביר.
- (103) מפי הנ"ל.
- (104) יזכור — ראקישק, עמ' 310.
- (105) שם, עמ' 356.
- (106) שם, עמ' 373.
- (107) "ליס"י, עמ' 1206.
- (108) שם, עמ' 1420, וראה להלן על עיר זו.
- (109) יזכור — ראקישק, עמ' 374.
- (110) שם, עמ' 332.
- (111) שם, עמ' 293.

- (112) מפי רי"מ זלמנוב בשם הרב אשרי.
- (113) חוברת ג', עמ' סט, חוברת ו', עמ' 10, חו' ברת ז', עמ' פ.
- (114) מפי בנו רי"א ליסון.

מי היו אנשי רכיל אלה ומה היתה מטרתם ? — הסמוכין דלהלן יובילו למסקנה (שכבר גיענו אליה חוקרים שונים) ש„משכילים“ נסו תרים הם שהגיתו את אש המלחמה בראותם בחסידות אייב מסוכן !

כבר צמדנו במחקר זה על כך שבדורות מאוחרים כיוונו ה„משכילים“ את כל חיציהם כלפי החסידות וחברו לשם כך אף ספרים מיוחדים. אז כבר מתברר יפה שרק החסידות מהוה תריס נגד ה„השכלה“, ואילו בוילנא, ובמקומות בהם היתה התנגדות חזקה לחסידות, נוצרו קנים מפורסמים של „השכלה“ וחילוניות מופגנת.

בדור הראשון להופעת החסידות (שהוא, זה לעומת זה, גם הדור הראשון להופעת ה„השכלה“ כידוע) לא היו הדברים ברורים די צרכם, כי ראשוני ה„משכילים“ הופיעו כיראי ה' ושומרי מצוות, והם הם שהביאו להתלקחות המלחמה.

ואלו ההוכחות : 1. כתבי הפלסטר הראשונים נגד החסידות, כולל החרמות שהוכרו בוילנא וכו', נדפסו והופצו ע"י משכילים (בברודין¹¹⁰).

2. וילנא שימשה בתקופה הגדולה כקן ל„השכלה“

¹¹⁰ ראה בהרחבה בספר „ר' אלימלך מליזנע" סק"י ירושלים תשכ"ג, עמודים ר"ג—רל"ה.

(במסדה של יראת שמים) : הביאור של מגדלסון וזה בוילנא ל-14 חותמים מחשובי העיר, והם שעודו את דובנא בחיבור ה„ביאור“ שלו, ה' ספר „עמודי בית יהודה“ זכה להסכמותיהם של רבני וילנא בד בכד עם הסכמות ה„משכילים“ הראשונים, ועוד¹¹¹. המענין הוא שאנשים אלו (מהם מבאי בית הגר"א) העיוו לתלות עצמן באילן גדול, הוא הגר"א ז"ל, בצטטם את השקפותיו ע"ד לימוד תנ"ך ודקדוק לשון הקדש והכמות חיצונית שיש בהן צורך. 3. מבין „חלוצי“ המאבק בחסידות בוילנא היו „משכילים“ מפורסמים כגון : יוסף ברא פסעלעס¹¹² שמ' עון בן זאב חולף¹¹³ ואחרים. 4. במכתבי אדמו"ר הוקן ושאר גדולי החסידות, ביחס לויכוחים ה' עיוניים בין שיטת החסידות למתנגדיה (כגון

¹¹⁶ ראה על כל זה : „וילנא בתקופת הגאון“ עמ' 46—49 ובמאמרים על „השכלה“ בספר „יהדות ליטא“ ובספר „ליטע“ ועוד. כן ב' רשימת „שמעון הכופר“.

¹¹⁷ ראה „ר' יוסף בן אליהו, קרובו הנאור של של הגר"א בוילנא“ ב„העבר“, חוברת ב' ת"א תש"ד, עמ' 73, כן ראה רשימת „שמעון ה' כופר“.

¹¹⁸ „וילנא בתקופת הגאון“, עמ' 34.

בענין הצמצום וכד') מואשים המתנגדים בתפיסת הענינים „בשכל אנשי“. מופיע אף ביטוי מאלף על „חכמים מקרוב באו אשר לא שערם אבותינו“ בקשר למקורות דעות המתנגדים. יש לצייין עוד שבכתב הלשנה על אדמו"ר הוקן מובעות דעות „משכיליות“ רבות, ואכמ"ל. 5. גדולי תלמידי הגר"א ששם רבם היה בעיניהם נערץ ונקדש — לא המשיכו כלל וכלל בדרך ההתנגדות לחסידות כי אם, אדרבה¹¹⁹, ודבר זה מוכיח שידוע היה להם שההתנגדות מקורה במתרחרי ריב מבחוץ שאין כוונתם לשם שמים.

יש עוד להרחיב את הדבור בנושא זה (במיר חד בהבהרת הקוטביות והניגוד הקיצוני בין הש' קפות החסידות לבין השקפות ה„השכלה“, אף אלה שהתקבלו על דעת יראים ושלמים) אך קצרה היריעה.

¹¹⁹ ראה לעיל בהרחבה. ממר א. רון, ירושלים, שהוא צאצא של הג' ר' יוסף בנו השני של הגר"ח מזולז'ין, שמעתי בשם הגר"ח חר"פ מסורה שנשתמרה על ר' יוסף שנחפס לחסידות, ובכל זאת ביקר בבית אביו שבידו וכן מופיעים ממנו חידושי תורה בספר „רוח חיים“ להגר"ח.